

SZEMLE

***Media and Literature in Multilingual Hungary 1770–1820*, Edited by Ágnes Dóbék, Gábor Mészáros and Gábor Vaderna, Budapest, reciti, 2019 (Reciti Conference Books, 3). 285 p.**

A magyar nyelvű sajtó megszületésének 1780. január 1-jei időpontja, vagyis az első magyar nyelvű újság, a *Magyar Hirmondó* első számának megjelenése egyértelműen mutatja, hogy létrejött szoros kapcsolatban áll a felvilágosodás hazai terjedésével. A Habsburg Birodalomban a 18. század második felétől, de főleg II. József uralkodása alatt a bécsi jozefinista felvilágosodás elterjedése hozta magával – a nyugat-európai országokhoz képest késéssel – a nemzeti nyelvű irodalmak és sajtó kialakulását is. Ehhez járult még, hogy a Magyar Királyság függő helyzete és a társadalmi fejlődésben való elmaradottsága (a magyar polgárság hiánya) tovább nehezítette a nemzeti nyelven írott irodalom és sajtó létrejöttét. Buzinkay Géza a nemzeti nyelven írott sajtó fokozatos létrejöttének lehetőségét abban a kedvező körülményben látja, hogy a császári rendeletek átalakították a cenzúra szervezetét és elveit, és nem gátolták a felvilágosodás német egyetemi központjaiban tanult protestáns lelkészek, tanárok teljes jogú működését, akik aztán egy személyben szerkesztették, és írták lapjaikat (BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Bp., Wolters Kluwer, 2016, 45). Róluk a könyv több tanulmányában lesz szó részletesebben.

A kötet az 1770 és 1820 közti években a Habsburg Birodalom részét képező többnyelvű Magyar Királyság társadalmi-politikai fejlődéséről, ezen belül az irodalom és a sajtó szerepének alakulásáról a Magyar Tudományos Akadémia és a Nyugat-magyarországi irodalom Kutatócsoport által 2018. április 25. és 27. között Győrben és Pannonhalmán rendezett konferencián elhangzott előadásokat tartalmazza. A Lendület-kutatócsoport pályázatának címe: „Irodalmi nyilvánosság a polgárosodó Nyugat-Magyarországon (1770–1820)”. A kutatócsoport célkitűzései közé tartozik a régióval kapcsolatos kutatások összehangolása és megismertetése, magyar szerzők munkásságát feltáró kritikai kiadások előkészítése, adatbázisok építése, az archívumokban és a korabeli sajtóban rejtőző anyagok feldolgozása, és hozzáférhetővé tétele a további kutatás számára. A kutatás elsősorban a Magyar Királyság nyugati területére koncentrál, mely ma több ország, így Magyarország, Szlovákia, Szlovénia, Horvátország és Szerbia része. A kezdeti időszakban a gazdasági és az ezzel együtt járó kulturális fejlődésben a katolikus arisztokrata családoknak, így kiemelten az Esterházy, Széchényi és Festetics családnak voltak érdemei. A 19. század eleje döntő változást hozott több szempontból is, a kultúra terjesztésének feladatát inkább a protestáns értelmiségiek vették át, területileg a kulturális központok áthelyeződtek Kassa, illetve Erdély irányába. Mindez együtt járt először a latinról, mint államnyelvről, a németre – mint lingua francára –, majd egyre inkább a nemzetiségi nyelveken való publikálásra való fokozatos áttéréssel. A kötetben tárgyalt időszak az első Magyarországon nyomtatott sajtótermékek megjelenésének is az ideje – tudhatjuk meg mindezt Vaderna Gábor bevezetőjéből.

Fried István tanulmánya rendkívül sok szereplőre terjed ki, ami összeköti őket, az az, hogy

mindannyian többnyelvű és több kultúrához kötődő írók, szerkesztők lévén, közvetítő szerepet vállaltak fel a nemzeti kultúrák között a Kárpát-medencében (Pannóniában) íásaikkal és az általuk szerkesztett kiadványokkal. A „nemzeti újjászületés” korszakát vizsgálva a kutatók sokszor figyelmen kívül hagyták a komparatistikai szempontot, jelen tanulmány most ezt is bevonja az elemzésbe. A szerző különös figyelmet szentel a kultúrák érintkezésének, ennek egyik fontos helyszínéként kiemelten foglalkozik Pozsonnyal, három nyelv, három kultúra találkozási helyével, az ott alkotó közvetítők (Rát Mátyás, Windisch Károly Gottlieb) munkásságával. Felhívja a figyelmet a többnyelvű területek lakosságának arra a nyelvhasználati sajátosságára, hogy az emberek más nyelvet beszéltek otthon, a hivatalokban, a kereskedelemben vagy a gazdasági életben. A nemzeti öntudatra ébredés egyik fontos eszköze, elősegítője és közvetítője volt az anyanyelvű sajtó. A különböző nyelvek és kultúrák közti egyensúly fenntartásán fáradozó periodikumok közül kiemelten a *Tudományos Gyűjteménnyel* (1817–1841) foglalkozik a szerző. Érdekes és sokoldalú vállalkozás volt a Győrött Sándor István kiadásában megjelenő *Sokféle* (1791–1808), mely nyelvészeti, honismereti és szlavisztikai írásoknak és az ezekkel kapcsolatos vitáknak adott teret. A hungarus-patriotizmus-gondolat/világsszemlélet fontos képviselője volt Rumy Károly György, aki amellet, hogy latinul és németül publikált, polihisztorként a legkülönbözőbb témákról a régió lapjaiban (a pesti német nyelvű lapoktól kezdve a bécsi *Wandereren* át, amelyben 1824 és 1835 között 1470 írása jelent meg, a prágai *Ost und Westig*), megismertette az olvasókat az egyes szláv irodalmakkal. *Musen-Almanach von und für Ungarn* címen tervezett szépirodalmi almanachot évente kiadni, és folytatott levelezést közölni tervezett írások tárgyában többek között Kazinczyval és Jiří Palkovičcsal, de mivel minden gyakorlati érzék híján volt, és nem mérte fel egy periodikum fenntartásának reális költségeit, csak az 1808-as év jelent meg.

A kimondottan sajtótörténeti témájú írások közül Suzan Coha a horvát sajtó indulását mutatja be az első, 1771-ben megjelent, és nem fennmaradt *Ephemerides Zagradienses*től az ezt követő rövidebb-hosszabb ideig létező német nyelvű lapokon és a 18. századi erkölcsnemesítő hetilapok hagyományaira épülő, de már a biedermeier stílusjegyeit felmutató, szintén német nyelvű *Lunán*, mely 1826-tól 1829-ig önállóan, majd 1830-tól 1858-ig az *Agrar Zeitug* irodalmi mellékleteként jelent meg, egészen a modern horvát nyelv és irodalom kezdetét jelentő *Narodne novine*ig, mely 1835-től 1848-ig létezett, és melyet a horvát megújulási mozgalom, az illirizmus vezető alakja, Ljudevit Gaj szerkesztett.

Az 1783 és 1787 között megjelenő első szlovák újság, a *Presspurské nowiny*, melynek fő célkitűzése a szlovák nemzeti öntudat építése és a szlovák írott nyelv formálása volt, mindennek ellenére cseh nyelven íródott, mivel a szlovák nyelv ekkor még csak formálódóban, elkülönülőben volt a cseh nyelvtől, kellő számú előfizető híján nem tudta magát hosszú távon fenntartani a nagy hagyományú, és a Monarchia egész területén olvasott és a politikailag sokkal semlegesebb hangvételű *Preßburger Zeitung* (1764–1929) mellett – tudhatjuk meg Eva Kowalská tanulmányából.

Andrea Seidler a császári pár, Mária Terézia és férje, I. Ferenc német-római császár (Lotaringiai Ferenc István) nyilvános szerepléseinek (a városban tett látogatásainak, ünnepségeknek, különös tekintettel a császári család tagjai születés- és névnapjainak, esküvőinek) *Preßburger Zeitung*-beli visszhangját foglalja össze. A sajtón kívül fontos forrása az uralkodóház ünnepi eseményeiről való tudásunknak Joseph von Khevenhüller-Metsch herceg, udvari főkamarás naplója, melyből több részletet már publikáltak. A nagyszabású ünnepségeknek I. Ferenc 1765. augusztus 18-ai váratlan halála vetett véget, mely után Mária Terézia a gyász jeleként levágatta a haját, és többet soha nem vetette le az özvegyi ruhát, hiszen köztudott, házasságuk szerelmi házasság volt.

Lengyel Réka az első magyar nyelvű újság, a Rát Mátyás által szerkesztett és írt, Pozsonyban hetente kétszer megjelenő *Magyar Hirmondó* 1780 és 1782 közötti évfolyamaiban megjelent írásokat mutatja be típusaik és tartalmuk szerint. Rát kiemelt feladatának tekintette a magyar mint nemzeti nyelv és irodalom fejlesztését. Rátot számtalan levelező támogatta a hazai tudósításokhoz való

hozzájutás tekintetében, a külföldi híreket német, francia és angol lapokból vette át. A tárgyalt témakörök közé tartozott a politika, a társasági élet, a gazdaság, a mezőgazdaság, az egészségügy, a kultúra és a tudomány. Rát szakított a száraz, referáló lapok stílusával, az eseményekhez saját kommentárjait fűzte, pótolni kívánva ezzel a magyar nyelvű folyóiratok hiányát is. Távozta után, az őt követő szerkesztők alatt az újság példányszáma csökkent, tartalma veszített érdekességéből, míg azután 1784-ben megszűnt.

Bíró Annamária az erdélyi szász gimnáziumi tanár és evangélikus lelkész Johann Seivert (1735–1785) és Benkő József (1740–1814), székelyföldi református lelkész és tanár levelezők tudósításait vizsgálja a pozsonyi *Magyar Hirmondóban* (1780–1788), a bécsi *Magyar Hirmondóban* (1792–1803) és a pozsonyi *Ungrisches Magazinban* (1781–1787). Érdeklődése középpontjában az a kérdés áll, milyen Erdély-kép rajzolódik ki a két kultúráközvetítő írásai nyomán a tárgyalt lapokban. Már a két szerző indíttatása is eltérő, Seivert, akinek munkássága, levelezése jól feltárt, öntudatos szászként a szászok történetének és jogainak ismertetését vállalta fel, míg Benkő, akinek tevékenysége kevésbé ismert, sok botanikai és nyelvészeti közleményt publikált. Mindkettejükre jellemző, hogy Erdélyt különálló egységként kezelik a Magyar Királyságon belül, mindketten hiányszázként érzékelték az országnak a korabeli európai fejlődéstől való elzártságát. Benkő *Ungrisches Magazin*-beli publikálását az is nehezítette, hogy ő inkább latinul írt, amire egyre kisebb igény mutatkozott, Johann Gottlieb Windischnek, a pozsonyi német nyelv lap szerkesztőjének kevesebb ismerete volt Erdélyről, ezért Seivertet egy államismereti kézikönyv megírására is biztatta, ami aztán „Nachrichten von ungarischen Gelehrten Siebenbürgerns und ihren Schriften” címen 1785-ben megjelent Pozsonyban. Benkő az 1784-es Horea-felkelés okait, lefolyását és utóéletét önálló kötetben kívánta történetileg feldolgozni, de ezt a cenzúra nem engedte, így pusztán egy része jelent meg „Erdélyi oláh nemzet képe” címen Pozsonyban 1785-ben a *Magyar Hirmondóban*.

Szintén a német egyetemeken tanult honorácior értelmiségiek sorába tartozik Péczeli József református lelkész, az első magyar tudományos folyóirat, a komáromi *Mindenes Gyűjtemény* (1789–1792) szerkesztője. A lap először hetente kétszer (1789–1790), majd kellő számú előfizető híján évkönyvként jelent meg (1791–1792). Szépirodalmat ugyan nem tartalmazott, de célját a nemzeti nyelv és irodalom, valamint a hasznos (háztartással, gazdasággal kapcsolatos) ismeretek terjesztésében látta. Az áltudomány terjedésével kapcsolatban elrettentő példaként közli az idegen forrásból átvett történetet egy sarlatán angol orvosról, aki egy elektromos-, illat- és hangeffektusokkal működő csodaágyat kreált, mely a hiszékenyek szerint elősegítette a termékenységet. A lap szerkesztője kiemelt fontosságúnak tartotta a művelődés, kulturálódás, a tudás terjesztését, rendkívül nagy hangsúllyal a nőnevelésre, a nők olvasóvá tételére. Saját maga is alapított tudós társaságot; a Pest és Bécs között félúton elhelyezkedő Komárom színes városi létének részei voltak a szalonok is. A Péczeli által alapított folyóirat a más lapokból átvett híreket közlő lapból tematikusan összefüggő cikkek sorozatát közzétevő tudományos folyóirattá alakult, mely a társadalomban meglévő magasabb igényeket volt hivatott kielégíteni – foglalja össze tanulmányában Vaderna Gábor.

Csörsz Rumen István a gróf Sándor István által 1791 és 1808 között kiadott *Sokféle* címen évente egyszer, illetve kétszer Bécsben és Győrött megjelenő enciklopédikus tartalmú, de túlnyomórészt magyar irodalomra és történelemre vonatkozó periodikumot mutatja be. Sándor kiadványával a *Mindenes Gyűjtemény* hagyományát kívánta folytatni, ez is egyszemélyes vállalkozás volt. 1786-tól 1788-ig több nagyobb utazást tett Nyugat-Európában, emlékeit, benyomásait naplóban rögzítette. Sándor sokoldalúságához tartozik, hogy ő az első magyar bibliográfus is, hiszen 1803-ban Győrben *Magyar Könyvesház* címen kiadta kronologikus rendben a magyar szerzőktől addig megjelent könyvek listáját. Sándor István lelkes könyvgyűjtő is volt, Széchényi Ferenc könyvtár-alapítását elismerőleg üdvözölte. Figyelme kiterjedt a földrajzra, néprajzra, a finnugor nyelvek tanulmányozására. Barátja, Révai Miklós, akivel húsz éven keresztül folytatott levelezést, mindent megtett Sándor munkáinak népszerűsítésére. Sándor Révainak megírta irodalmi terveit, kikérte ta-

nácsát, különösen a magyar nyelvészeti kérdésekben, Sándor pedig pénzzel is segítette őt. Sándor István latinból és németből is készített fordításokat, Gellertet és Ovidiust fordított. Révai 1807-ben bekövetkezett halála után Sándor teljesen izolálttá és magányossá vált, próbált Révai tanítványától, Horvát Istvántól anyagi támogatást szerezni, de sikertelenül, s ez vezetett ahhoz, hogy teljes kilátástalanságában 1815-ben öngyilkosságot követett el.

Granasztói Olga írásának témája Kazinczy Ferenc cikksorozata az első pesti újságban, a Kultúr István szerkesztette *Hazai Tudósítások*ban 1806 és 1808 között, egy Csokonainak létesítendő síremlék tárgyában. Ezek a cikkek részei Kazinczy emlékezetkultúrával kapcsolatos elképzeléseinek, mely külföldi példákat követve a polgárosodás jegyében művésziileg kialakított angolkert közepén civileknek, első sorban íróknak, költőknek és nem államférfiaknak, uralkodóknak, vagy hadvezéreknek állít köztéren emléket.

Hegedüs Béla Révai Miklós „A Magyar Költeményes Gyűjtemény” című, 16–17. századi magyar költők munkáiból összeállított gyűjteményének megjelenését hírül adó, illetve ahhoz támogatást kérő, a *Magyar Hirmondó*ban megjelent felhívásai apropóján mutatja be Révai sokirányú (nyelvészti, irodalomtörténeti), munkásságán keresztül a magyar irodalomtörténet-írás kezdeteit. Az említett sorozatból végül mindössze Faludi Ferenc versei (*Faludi Ferenc költeményes maradványai*, Egybe szedte, s előbeszédekkel és szükséges oktatásokkal megbővítve közrebocsátotta a magyar Költeményes Gyűjtemény öregbedésére Révai Miklós) jelentek meg két kötetben 1786-ban és 1787-ben Győrben (Strajbig Ny.), majd második „megjobbított kiadása” 1787-ben Pozsonyban (Loewe Ny.).

A felvilágosodás, a nemzeti öntudatra ébredés egyik fontos momentuma volt a nyelvújítás, a nemzeti nyelvvel kapcsolatos tudnivalók rendszerezése és közzététele. Kiss Margit az első többnyelvű (német–latin–magyar) és egynyelvű szótárak készítésének szükségességére felhívó, illetve azokról hírt adó írásokról, röpiratokról és hirdetésekről számol be, melyek a *Magyar Hirmondó* és más hazai, valamint néhány német nyelvű orgánumban láttak napvilágot folyamatosan.

Döbör András Szacsvey Sándor *Bétsi Magyar Kurírja* (1786 – majd más szerkesztőkkel 1834-ig), a második magyar nyelvű újság 1789-es évfolyamában „alvilági dialógusok” (állatokkal, halott történelmi személyekkel, vagy meshősökkel folytatott beszélgetések) formájában közzétett politikai publicisztikáját mutatja be. A jozefinista Szacsvey ilyen, a cenzúrát félrevezető módon tudósított – külföldi lapokat forrásul használva – a francia forradalom eseményeiről, nem lázadásként, hanem szimpátiával tekintve rá, ugyanakkor beszámolt a Habsburg Birodalmat érintő másik külpolitikai eseményről, a török háborúról, valamint a lengyel köztársasági mozgalomról. Síkra szállt a magyar nyelv oktatása és használata ügyében is. II. József halála és a II. Lipót alatti átmeneti enyhülés korszaka végeztével, az uralkodó halála után – bár a lap példányszáma kiemelkedően magas volt, 1790-ben még az 1200-at is elérte – a cenzúra ismételt támadásai következtében végül 1793-ban betiltották a lapot. Szacsvey ettől kezdve erdélyi birtokán élt visszavonultan, és kertészkedéssel foglalkozott 1815-ben bekövetkezett haláláig. Szacsveyt a magyar politikai publicisztika alapítójának, az újságíró-műforma magyarországi meghonosítójának” nevezte Dezsényi Béla (DEZSÉNYI Béla, *Szacsvey Sándor utolsó évei = Magyar Könyvszemle*, 84(1968), 351).

Balogh Piroska a Schedius Lajos által szerkesztett rövid életű, német példákat követő *Literarischer Anzeiger für Ungern* (1798–1799) sorsát és a rokon német lapokkal való kapcsolatát kíséri végig, mely egyfelől a külföldi kulturális életről kívánt információkat eljuttatni a magyar olvasókhoz, másfelől kifejezett célja volt a magyar kulturális élet, a tudomány eredményeinek német nyelven való megismertetése a német nyelvű érdeklődőkkel. A folyóiratot kritikai referáló lapnak szánta Schedius, első sorban az újonnan megjelent könyvekről kívánta a tudósokat és a művelt közönséget egyaránt tájékoztatni. A szerző kitér arra is, hogy Schedius azért használta lapjainak nevében az „Ungern” alakot (másik lapja a *Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur*, 1802–1804), mert így kívánta érzékelteni,

hogy Erdélyt, Horvátországot, Szlavóniát és Dalmáciát is a Magyar Királyság részének tekinti. Az egyes számok felépítését, rovatait részletesen összehasonlítja a *Jenaischer Allgemeine Literatur-Zeitung*-ével (1804–1841).

Béres Norbert írásának témája az első regénysorozatok megjelenése a piacon, reklámjuk és terjesztési praktikáik. A könyvkiadók első sorban a periodikumokban reklámozták könyveiket, így a regénysorozatok is, sok esetben oly módon, hogy jellemezték portékájukat, vagyis megadták a könyv címét, méretét, a borító külalakját, a betűk méretét és természetesen az árát. Új olvasói célcsoport volt a tudós közönség mellett a szépnem, kezdetét vette a nők olvasóvá nevelése. Ezzel a szórakoztató regény műfaja is mindjobban elterjedt. A szerző két kiadóval, Landerer Mihállyal és Hartleben Adolf Konráddal foglalkozik behatóbban.

A nemrégiben elhunyt Cibula Katalin tanulmánya – színháztörténészek korábbi munkáit ki egészítendő – a magyar nyelvű újságokban 1780 és 1803 között megjelent, mai értelemben színházi kritikának felfogható első írásokkal, valamint a *Preßburger Zeitung* 1774-es és 1775-ös évfolyamában napvilágot látott három Shakespeare-darab kritikai értékelésével foglalkozik.

A 18–19. század fordulóján megjelent magyar nyelvű újságok, a *Sokféle*, a *Mindenes Gyűjtemény*, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* és a *Hasznos Mulatságok* nyugat-európai nyilvános könyvtárak, olvasóköri alakulását követendő példaként bemutató, az olvasást népszerűsítő írásait szemlézi Dóbék Ágnes.

Bárány Zsófia tanulmányában a katolikus és protestáns egyházak közti kapcsolatfelvétel, azok törvény előtt egyenlőnek való elismertetése (különös tekintettel a vegyes házasságok és a szekularizáció kérdéseire), előkészítő lépéseit veszi számba az 1817 és 1841 közti években. A személyes kapcsolatfelvétel fontos színtere volt először a sajtó, majd fordítások és vitairatok, esszék árnyalták az álláspontokat.

A kötet tanulmányai az 1770 és 1820 közötti időszak többnyelvű, többkultúrájú Magyar Királyságának könyvkiadásával és sajtójával foglalkoznak. Megismerhetjük a sajtó egy-egy jelentősebb orgánumát, különös hangsúllyal a magyar nyelvű sajtó megalakulására. De közlésre kerül a horvát sajtó történetének rövid ismertetése, kiemelendő ezen kívül az első szlovák nyelvű lapnak a szlovák nemzeti öntudatban betöltött szerepe is. A tanulmányok nagyobb része a sajtót tárgyalja. Az első magyar nyelvű újsággal, a *Magyar Hirmondó*val három tanulmány is foglalkozik részletesen vagy érintőlegesen. Az egyes lapok valamilyen szempontból mind elsőek voltak. A *Tudományos Gyűjtemény* honosította meg a magyar irodalmi életben a kritikát. A korszak hazai német nyelvű orgánumainak jelentősebbjei is bemutatásra kerülnek. A periodikumok mellett kisebb részben a könyvkiadás is szerepet kap a kötetben. Olvashatunk a nyelvújításhoz szorosan kapcsolódó első szótárak létrejöttéről is. A könyvkiadók regénysorozatainak reklámozásával és terjesztésével külön tanulmány foglalkozik. Megjegyzendő, hogy a felvilágosodás eszméinek terjesztésében nagy szerepet vállaltak a német egyetemeken tanult, felvilágosult szellemet magukkal hazahozó protestáns értelmiségiek.

A kötet szerzői a korszakot alaposan ismerő kutatók, egyetemi oktatók közül kerültek ki. A konferencia-előadásokat tartalmazó kiadvány nagy érdeme, hogy ízelítőt ad a magas színvonalú kutatások eredményeiből, és azokat nyomtatott formában szélesebb szakmai közönség számára is hozzáférhetővé teszi.

RÓZSA MÁRIA